

İslam Düşüncesinde Tecdid Mezhepler Tarihi Açısından Bir Zihniyet Çözümlemesi, Nida Sultan Çetinkaya

(Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2024), 344 sayfa.

Tajdid in Islamic Thought: An Analysis of Mentalities Through the History of Schools of Thought

Osman SEVİM

Doktora Öğrencisi | PhD Student

Sakarya Üniversitesi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü

Sakarya University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences

Sakarya, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-9352-2996>

osman.sevim2@ogr.sakarya.edu.tr

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Kitap Değerlendirmesi | Book-Review

Başvuru | Submission: 16.10.2025

Kabul | Accept: 03.12.2025

Yayın | Publish: 31.12.2025

DOI: <https://doi.org/10.18403/emakalat.1805432>

Atıf | Cite As

Sevim, Osman. "İslam Düşüncesinde Tecdid Mezhepler Tarihi Açısından Bir Zihniyet Çözümlemesi, Nida Sultan Çetinkaya (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2024), 344 sayfa." *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 18/2 (Aralık 2025), 692-696. <https://doi.org/10.18403/emakalat.1805432>

Değerlendirme: Bu makale bir hakem tarafından incelendi ve değerlendirildi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: This article was reviewed and evaluated by a reviewer. It was confirmed that it did not contain plagiarism by performing a similarity scan (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Complaints: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

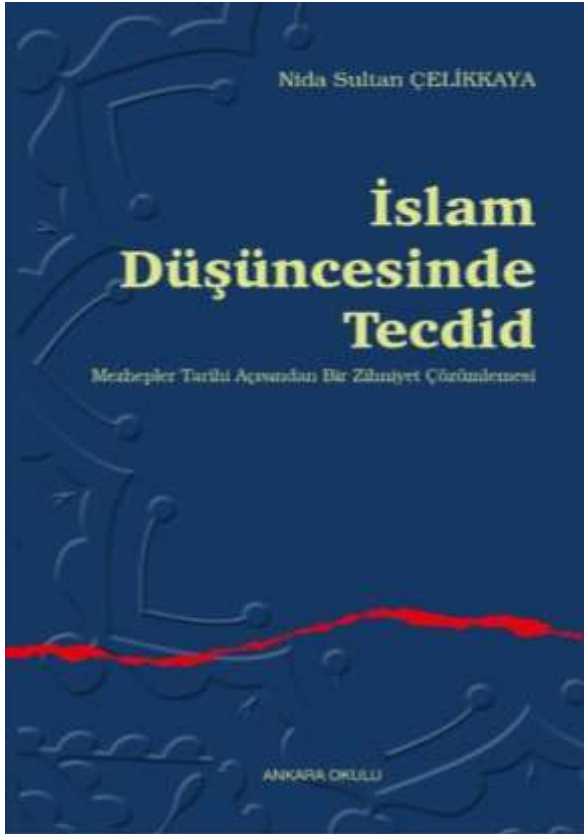
Tecdid, İslam düşüncesinde dinin özünü koruyarak yenilenmeyi ifade eder. Başlangıçta bireysel ihya anlamı taşıırken, zamanla toplumsal ve siyasal boyutlar kazanmıştır. Klasik dönemde bid'atlerle mücadele, Tanzimat'ta modernleşmeyle ilişkilendirilmiştir. Bu yönünü ön plana çıkaran kitap, kavramın tarihsel dönüşümüne ışık tutmakta ve bu konuya değinmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, tecdid, müceddid, Tanzimat Dönemi, ihya.

Abstract

Tajdid signifies renewal in Islamic thought while preserving the essence of faith. Initially tied to personal revival, it later gained social and political dimensions. In the classical era it opposed innovation, and in the Tanzimat aligned with modernization. The book highlighting this aspect sheds light on the concept's historical evolution and addresses this topic.

Keywords: History of Islamic Sects, tajdid, mujaddid, Tanzimat Period, revival.

Dini düşünce tarihimizde tartışılan konulardan biri olan tecdid, yani dini yenileme meselesi, geçmişten günümüze İslam toplumlarının zihnini meşgul eden temel meselelerden biri olmuştur. İnançların, ibadetlerin ve dini hayatın zamanın şartlarına uyarlanarak canlı tutulması ihtiyacı, Müslüman düşünürler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır.

Değerlendirmemizin konusunu içeren eser ise tecdid kavramının sadece yüzeysel anlamıyla değil tarihsel, sosyolojik ve dilbilimsel boyutlarıyla incelenmesini amaçlamaktadır. Japon dilbilimci Toshihiko Izutsu'nun semantik yöntemine dair katkılarından ilham alan araştırma, kavramın Kur'an'daki ve hadislerdeki kullanımını, Cahiliye dönemi şiirlerindeki izlerini, İslam'ın klasik döneminde âlimlerce kazandırılan anlam katmanlarını ve Tanzimat dönemiyle birlikte geçirdiği dönüşümleri ele almaktadır. Ayrıca, farklı mezhep anlayışları çerçevesinde tecdid algısının nasıl şekillendiği, siyasi ve sosyal bağlamlarla birlikte değerlendirilerek ortaya konmuştur. Bu yönüyle eser, dini yenilenmenin hem geleneksel-muhafazakâr hem de akılcı-hadarî yaklaşımlardaki karşılıkları

mukayeseli olarak sunmakta, İslam düşüncesinde “yenilenme” fikrinin anlam haritasını çizmektedir. Çelikkaya'ya ait bu eser, 2024 Süleyman Demirel Üniversitesi'nde “İslam Düşüncesinde Tecdid Kavramı ve Tanzimat Dönemine Yansımaları” başlıklı doktora tezinin gözden geçirilmiş ve “İslam Düşüncesinde Tecdid Mezhepler Tarihi Açısından Bir Zihniyet Çözümlemesi” adının ilavesi ile kitap haline getirilmiştir.

Kitap, önsöz ve giriş bölümleri ile başlayıp birinci bölümde “Tecdid Kavramının Semantik Analizi”, ikinci bölümde “Tecdid Kavramının Tarihi Süreci” ve üçüncü bölümde “Tanzimat Dönemi'nde Tecdid Anlayışını ele almakta, sonuç kısmı ise çalışmanın genel değerlendirmesini sunmaktadır. Her bölümün sonunda ayrıca ilgili konunun değerlendirilmesine yer verilmiştir.

Yazar kitabın birinci bölümünde “Tecdid Kavramının Semantik Analizi” başlığı altında kavramın anlam dünyasını, sözlüklerden başlayarak Cahiliye şiirine, Kur'an-ı Kerim'deki kullanımına, hadislerdeki örneklerine ve nihayet semantik alanına kadar sistematik bir şekilde incelemiştir. Bu bütüncül yaklaşım, kavramın sadece dilsel bir boyutta değil aynı zamanda tarihi, edebî ve teolojik bağlamlarda da nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır.

İlk olarak “tecdid” kelimesinin sözlük anlamı üzerinde durulmuş, ardından ikinci alt başlıkta Cahiliye dönemi Arap şiirinde kelimenin kullanım biçimleri ele alınmıştır (s. 40). Tarafe b. el-Abd ve Câbir b. Huneyy et-Tağlibî gibi Cahiliye dönemi şairlerinden verilen örneklerde kavramın gençlik, tazelik ve yeni elbise gibi anlamlarda kullanıldığı gösterilmiş yazar, bu örneklerin çoğunun sözlük anlamlarını desteklediğini ancak “yenilenme” fikrine doğrudan işaret eden

kullanımının sınırlı olduğunu belirtmiştir. Bu çerçevede Cahiliye şiirinde kavramın daha çok maddi ve gündelik hayata dair çağrışımlar uyandırdığı, fakat daha sonra dini alanda kullanılacak olan “yenilenme” anlamını tam olarak yansıtmadığı anlaşılmaktadır.

Yazar, Kur'an'daki kullanımları ele alırken “tecdid” kelimesinin doğrudan geçmediğini, ancak türevlerinin ve özellikle جدد sıfatının yedi ayette yer aldığını belirtmektedir. İbrahim Süresi 19. ayette geçen “خلق جديد” ifadesi üzerinde duran yazar, bu kullanımın önceki varlıkların aynen yenilenmesi zorunluluğunu taşımadığını, bilakis farklı bir yaratılışa da işaret edebileceğini vurgulamaktadır. Buradan hareketle İslâm düşüncesinde ahirette yeniden dirilişin mahiyeti üzerine farklı yorumlar gelişmiştir. Mâtürîdî, Cüveynî, Gazâlî, Fahreddin er-Râzî ve İbn Âşûr gibi âlimlerin görüşlerine yer verilmiş, böylece kavramın kelamî tartışmalarda önemli bir rol oynadığı gösterilmiştir. Özellikle bazı âlimlerin aynı bedenın yeniden diriltileceğini, bazılarının ise benzeri bir bedenın yaratılacağını savunmaları, “tecdid”in semantik olarak hem aynıyla hem de değişerek yenilenme anlamlarını içerebildiğini ortaya koymaktadır. (ss. 48-49)

Yazar daha sonra hadislerde kavramın kullanımları ele almıştır. (s. 50) İman, abdest, ecr, gece ve gündüz ile dinin yenilenmesi bağlamında yer alan rivayetler, “tecdid”in İslam geleneğinde yalnızca teorik bir kavram olmadığını; aksine bireysel ve toplumsal hayatın canlı tutulmasına yönelik pratik bir işlev de taşıdığını göstermektedir. Böylelikle kavram, sadece dilsel bir unsur olmaktan çıkıp dinî ve ahlâkî bir boyut kazanmıştır.

Devam eden kısımda ise kavramın semantik alanı incelenmiş, özellikle “ıslah” ve “ihya” kavramlarıyla ilişkisi ele alınmıştır. (s. 70) Yazar, “tecdid”in anlam alanının bu kavramlardan daha geniş olduğunu, zira hem “aynıyla yenileme” hem de “değiştirerek yenileme” boyutlarını kapsadığını vurgulamaktadır. Buna karşılık “ıslah”ın bozulan bir şeyi düzeltme, “ihya”nın ise ölmüş veya unutulmuş olanı yeniden canlandırma anlamlarına yoğunlaştığı belirtilmiştir. Bu tahlil, dinî yenileme bağlamında üç kavramın nasıl kesiştiğini ve aynı zamanda birbirinden hangi yönleriyle ayrıldığını ortaya koymuştur.

Genel olarak birinci bölümde “tecdid” kavramını sözlük anlamından başlayarak edebî, Kur'ânî, hadisi ve kavramsal bağlamlarda incelemiş, onun sadece dar bir dilsel karşılık değil İslâm düşünce geleneğinde geniş bir semantik ufka sahip çok boyutlu bir kavram olduğunu göstermiştir. Bu yönüyle bölüm, sonraki kısımlarda ele alınacak tarihsel değerlendirmelere bir dayanak sunmaktadır.

Yazar ikinci bölümde öncelikli olarak, “tecdid hadisi” olarak bilinen rivayet etrafında gelişen anlayışa yer vermiştir. (s. 79) Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde nakledilen ve “Allah, her yüz yılın başında bu ümmete dinini yenileyecek birini gönderir” ifadesiyle bilinen hadis, İslam tarihinde kavramın bir zemine oturmasında merkezi bir rol oynamıştır. Yazar, rivayetin farklı lafız varyantlarına, sened ve metin analizlerine dikkat çekmekle birlikte, esas itibarıyla bu rivayetin kavramın anlamını belirlemede çok etkili olduğuna işaret eder. (ss. 80-91) Rivayetin sahihliği üzerine erken dönemden itibaren tartışmalar yapılmış olsa da, kavramın toplumsal ve dinî meşruiyet kazanmasında bu rivayetin kabul edilmesi belirleyici olmuştur.

Devamında, rivayetin etrafında gelişen “tecdid edebiyatı” üzerinde durulmuştur. Bu edebiyatın en önemli yönü, müceddidin kim olduğu sorusu etrafında şekillenmesidir. Klasik dönem alimleri, her yüzyılda ortaya çıkan önemli şahsiyetleri müceddid olarak anmış bu durum zamanla bir gelenek haline almıştır. Yazar, özellikle Şâfi'nin müceddid kabul edilmesini, bu rivayetin en erken ve güçlü yorumlarından biri olarak değerlendirmektedir. Buradan hareketle tecdid kavramının bir “şahsiyet inşası”na dönüştüğü ve İslam toplumlarının kendi entelektüel ve mezhebî eğilimleri doğrultusunda müceddidleri belirledikleri görülmektedir. (ss. 98-151)

Müteakiben klasik dönem eserlerinde tecdid tartışmalarının nasıl yürütüldüğü ele alınmıştır. (ss. 101-134) İbn Hacer'e nispet edilen fakat günümüze ulaşmayan risale, Süyûtî'nin *et-Tenbih* adlı eseri ve başka bazı risaleler bu bağlamda örnek gösterilmektedir. Bu eserlerde, müceddidin özellikleri, vazifesi ve hangi ölçütlere göre belirleneceği gibi sorular tartışılmıştır. Süyûtî'nin kendisini müceddid olarak görmesi, kavramın bireysel bir otorite iddiasına da zemin hazırlayabileceğini göstermektedir. Yazar, bu durumu rivayet merkezli bir dinî meşruiyet arayışı olarak yorumlamaktadır.

Daha sonra sünnet-bid'at tartışmalarıyla tecdid anlayışının ilişkisi üzerinde durulmuştur. Müceddidin, bid'atleri ortadan kaldırıp sünneti ihya eden kimse olarak tanımlanması, kavramın klasik dönemdeki en yaygın kabul gören yorumunu oluşturmuştur. (s.155) Bu tanım, özellikle ehl-i hadis ve gelenekçi çizgide yoğunlaşmış, buna karşılık ehl-i rey ve daha akılcı eğilimlerin

tecdid kavramına yaklaşımı sınırlı kalmıştır. Bu durum, kavramın tarihsel süreçte belirli mezhep ve zihniyet dünyalarıyla özdeşleşmesine yol açmıştır.

Yazar kavramın siyasî ve toplumsal boyutlarına da işaret etmektedir. Müceddid tartışmalarının yalnızca dinî otorite bağlamında değil, aynı zamanda siyasî meşruiyet aracı olarak da işlev gördüğü görülmektedir. Abbâsiler döneminde halifelerin kendilerini “dinin koruyucusu ve yenileyicisi” olarak sunmaları, kavramın siyasî retorikte de kullanılabildiğini göstermektedir. (s. 156) Böylece tecdid, yalnızca bireysel müçtehitlerin değil, aynı zamanda devlet otoritesinin de sahiplendiği bir kavram haline gelmiştir.

Genel olarak ikinci bölüm’e bakıldığında tecdid kavramının tarihsel süreçte hadis merkezli bir otorite tartışmasından başlayarak, müceddid şahsiyetler üzerinden yürüyen bir edebiyat ve düşünce geleneğine dönüştüğünü göstermektedir. Bu süreçte kavramın anlamı, sünnet-bid’at tartışmaları, mezhep aidiyetleri ve siyasî şartlarla şekillenmiş, kavram hem dinî hem de toplumsal bir kimlik kazanmıştır. Yazar, bu çözümlemesiyle kavramın tarihsel dinamiklere bağlı olarak farklı anlam katmanları kazandığını ortaya koymakta ve sonraki dönemlerde Tanzimat’tan itibaren yeniden canlanacak olan tartışmalar için kavramsal bir temel hazırlamaktadır.

Kitabın üçüncü bölümünde ele alınan “Tanzimat Dönemi’nde Tecdid Anlayışı”, hem Osmanlı’nın siyasî-idari dönüşüm sürecine hem de İslam düşüncesindeki tecdid kavramının bu dönemdeki yansımalarına ışık tutmaktadır. (ss. 185-259) Bölüm, Tanzimat’ın başlangıcının tarihsel tartışmalarını (1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu’ndan 1881 Düyun-ı Umumiye’ye kadar uzanan farklı görüşler) aktararak konuyu kronolojik zemine oturtmakta ve ardından Tanzimat öncesi tecdid anlayışlarının genel çerçevesini sunmaktadır.

Yazar, metodolojik bakımdan tarihsel bir perspektif ortaya koymaktadır. “tecdid” kavramının İslam düşüncesindeki klasik kullanımına değinilmiş, ardından Osmanlı özelinde siyasî müceddidlik anlayışının öne çıktığı vurgulanmıştır. Yine bu bölümde klasik dönem Şafii literatüründeki tecdid anlayışı ile Osmanlı’daki Hanefi-Mâtürîdî perspektifin farkları karşılaştırılmıştır. Özellikle Tanzimat ulehasının dinî yenilenmeyi devletin bekasıyla özdeşleştirilmesi, “devlet-din” ilişkisinde Osmanlı’ya özgü bir anlayışın izlerini taşımaktadır.

Hanefi-Mâtürîdî gelenekten beslenen akılcı-hadarî yaklaşımın, Tanzimat kanunnamelerindeki bazı düzenlemelerde (faiz meselesi, cizyenin kaldırılması, gayrimüslimlerin şahitliği, kölelik uygulamaları) dolaylı olarak etkili olduğu değerlendirilmiştir. (ss. 259-287) Bu noktada yazarın mezhep farklılıklarını ve fıkıh içi tartışmaları göz ardı etmeyip tarihsel gelişmelerle irtibatlandırması, bölüme bir zenginlik kazandırmıştır.

Ayrıca Tanzimat dönemi yeniliklerinin yalnızca dış baskılara indirgenmeyip Osmanlı iç dinamikleriyle de açıklanmıştır. II. Mahmud’dan itibaren dile getirilen eşitlik ve Osmanlılık düşüncesinin dinî ve siyasî bir tecdid perspektifiyle nasıl birleştiği, dönemin önde gelen devlet adamlarının ifadeleriyle desteklenmiştir. Ayrıca, akılcı-hadarî din anlayışının Hanefi-Mâtürîdî çizgiyle bağlantılandırılması, dönemin zihniyet dünyasının daha geniş bir çerçevede anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Son bölümde Tanzimat dönemi tecdid anlayışını yalnızca siyasî düzenlemeler çerçevesinde değil, din-devlet ilişkisi, mezhebi gelenekler ve İslam hukukundaki esneklikler bağlamında da ele alarak zenginleştirmektedir. Klasik dönemde dinin tecdidini “bid’atlerin ortadan kaldırılması ve sünnetlerin ihyası” üzerinden tanımlayan anlayışın, Osmanlı’da “devletin bekası yoluyla dinin tecdidi” şeklinde yeniden yorumlandığını göstermesi bakımından önemli bir katkı sunmaktadır.

Eleştirilecek noktalar açısından, bölümün yoğun tarihsel bilgi ve örneklerle yüklü olması, yer yer kavramsal çözümlemeyi geri planda bırakmaktadır. Ayrıca, Tanzimat ulehasının Hanefi-Maturidi geleneğe atıf yapmaksızın bu geleneğin izlerini sürdürdüğü tespiti, daha fazla metin analiziyle somutlaştırılabilirdi. Meclis mazbatalarındaki tartışmaların fıkıh literatürüyle daha derinlikli bir karşılaştırması, dini tecdid anlayışının içeriğini daha açık ortaya koyabilirdi.

Çalışmanın sonuç kısmı, Tanzimat döneminde dinin tecdidi anlayışının mahiyetini ve kapsamını açıklayıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. (s. 293) Yazar, tecdid kavramının semantik analizi üzerinden, dinin tecdidinin sadece unutulmuş veya bozulmuş anlayış ve uygulamaları ihya etmekle kalmayıp, aynı zamanda dönemsel şartlara uygun bir yenilenme işlevi gördüğünü açıklamıştır. Bu yaklaşım, tecdid ile ıslah ve ihya arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak, kavramın klasik İslam düşüncesinden Tanzimat dönemine taşınan dönüşümünü

anlamayı kolaylaştırmaktadır.

Dinin tecdidinin Tanzimat dönemi bağlamında artık sadece dini literatürde değil, siyasal ve toplumsal düzlemde de işlev kazandığı vurgulanmıştır. Bu çerçevede, devletin güçlenmesi ve toplumun birliğinin sağlanması ile dinin tecdidinin birbirine bağlı olduğu, kanunnameler ve Tanzimat ilkeleri üzerinden örneklerle gösterilmiştir. Çalışma, üst düzey ulema ve devlet erkanının tecdid anlayışını Hanefi-Mâtüridi geleneğinin metodolojisi ile ilişkilendirerek, dönemin zihniyetini akademik olarak güçlü bir şekilde ortaya koymaktadır.

Genel değerlendirme açısından, bu çalışma Tanzimat dönemi dinî ve siyasal yenilenme anlayışını hem kavramsal hem de tarihsel boyutlarıyla açıklamada son derece başarılıdır. Sonuç kısmının titizlikle hazırlanmış olması, eserin akademik değerini artırmakta ve okuyucuya dönemin tecdid anlayışını kapsamlı bir perspektifle sunmaktadır. Yazarın konuyu açıklayıcı ve bütüncül bir üslup ile ele alması, çalışmayı alanında önemli bir referans haline getirmektedir.